

רבקה ש"ץ-אופנהיימר ומחקר החסידות

רחל אליאור

פרופ' רבקה ש"ץ-אופנהיימר הלכה לעולמה בדמי ימיה והותירה תחושה של יתמות ואובדן בלב קרוביה ועמיתיה, תלמידיה וחבריה. לרבים מן הלומדים פתחה שערים לעולמות גנוזים כשהעלתה לראשונה, בפרהסיה אקדמית, את קולם של המגיד ממזריץ' ושל הרב קוק, את תורותיהם של ר' שניאור זלמן מלאדי ושל בעל "מי השילוח", ואת שלל קולותיהם של ספרים וסופרים שהמחקר המדעי לא הגיע עדיהם, שלשונם לא היתה שגורה בפי הקוראים והלומדים ותפיסת עולמם נותרה סמויה מן העין.

רבקה ש"ץ רחשה כבוד ואמפתיה לדבריהם ולשיקול דעתם המשתנה של יוצרים והוגים בני דורות שונים, והביעה אהבה עמוקה לשפה העברית, לסגנון, לעיצוב הלשוני ולמיקרם האסוציאטיבי והאסתטי של השפה. היא ביקשה לקיים רב-שיח בין הדורות ולהקשיב קשב דק לשאלות הרוחניות אשר עמהן התמודדו יוצרי הקבלה והחסידות ודובריה השונים של ההגות המיסטית. עוד ביקשה להטות אוזן, ולפעמים גם להטות נפש, לשאלות שפעמים רבות הסתתרו מאחורי לשון עמומה, מרומזת וצופנת סוד, לשונם של אלה שביקשו להביע את שאין לו מבע וחיפשו ביטוי לעולמות חדשים שניגלו להם בעיני רוחם. בצד ההאזנה לדופק הזמן הביאה רבקה ש"ץ בחשבון הן את ההיבט ההלכתי והן את ההיבט הלא-רציונלי, שהשפיעו על ההגות המיסטית, ותבעה תשומת לב מדוקדקת ללשון ולרוח, לעובדות ולמשמעותן. עם כל אלה יצאה לחשוף צפונות ולגלות את סתרי הכתוב, כאשר היא מביאה עימה סגולה פרשנית מובהקת ורגישות קשובה לקולו של הטקסט ולשאלותיה של הרוח היוצרת, בצד התפעמות מחשבתית ואינטואיציה חודרת. בערצמה רוחנית שנלוותה לסקרנות אינטלקטואלית ערה, בחדווה בלשית-בלשנית שחברה לראייה מפוכחת של המציאות ובלהט נפשי שהיה כרוך בשקיקה לפענח את סוד הכתוב ולעמוד על מוקד הדברים, ביקשה רבקה ש"ץ להיות "צפנת פענח" של הספריה המיסטית החסידית. כוונתה היתה להתיר את פקעת גלגוליה השונים של הלשון העברית בשיח הדורות, לגלות את סוד היצירה ומשמעותה, לחשוף את הבעיות הרוחניות שעמהן התמודדו מחבריה של הספרות החסידית ולפרש את הדברים בלשון ימינו.

רבקה ש"ץ החלה לעסוק במיסטיקה החסידית בשלהי שנות החמישים ומראשית שנות השישים פירסמה ב"מולד" שורה של מאמרים שדנו בתורת הצדיק של ר' אלימלך מליזנסק ובתורתו האנטי-ספיריטואלית של הרב מלאדי, באוטונומיה הרוחנית של חסידות איזביצה ובמיסטיקה של תורת המגיד ממזריץ'. לצד מחקריה הפרטניים, יצאה,

* דברים שנאמרו בערב זיכרון, במלאת שלשים לפטירתה של רבקה ש"ץ-אופנהיימר.
1. "למהותו של הצדיק בחסידות. עיונים בתורת הצדיק של ר' אלימלך מליזנסק", מולד יח (תש"ך), עמ' 378-365; "אנטי-ספיריטואליזם בחסידות. עיונים בתורת שניאור זלמן מלאדי", מולד כ (תשכ"ב), עמ' 528-513; "אוטונומיה של הרוח ותורת משה. עיונים בתורת הרבי מרדכי יוסף מאיזביצה", מולד כא (תשכ"ג), עמ' 561-554; "היסוד המשיחי במחשבת החסידות. היש צביון משיחי היסטורי לרעיון הגאולה בחסידות?" מולד א [כד] (תשכ"ז), עמ' 111-105; "יודי על סף המשפחה. רב חסידי מכה על חטא", מולד ב (תשכ"ח), עמ' 24-18; "רשימותיו של חסיד אגונטיקין", מולד ה (תשל"ג), עמ' 145-135.

כבר בראשית עבודתה, להתמודד עם תפיסתו של מרטין בובר על החסידות², ופתחה בדיאלוג נוקב ובוויכוח רחב יריעה על מהותה של החסידות ועל המתודולוגיה הנאותה של חקירתה³.

את כל אלה עשתה עוד לפני שהשלימה (בשנת 1966) את כתיבת עבודת הדוקטור שלה, שדנה ב"יסודות קוויאטיסטיים במחשבה החסידית במאה ה'18". עבודה זו נכתבה בהדרכתו של פרופ' גרשם שלום ומאוחר יותר ראתה אור בספרה **החסידות כמיסטיקה**⁴. ש"ץ היתה תלמידה מובהקת של שלום והנחותי בהארט התופעה המיסטית היהודית ודרכי הביקורת ההיסטורית-פילולוגית שנקט, היוו תשתית גם לעבודתה בחקר החסידות. אולם מסקנות מחקרה הובילו פעמים רבות לחלוק על דבריו בפרטים ובכללים. כך, למשל, חרץ שלום את דינה של החסידות, בשעה שאמר: "מפתיעה היא העובדה שפרץ זה של אנרגיה מיסטית לא יצר רעיונות דתיים חדשים, ותורות חדשות של ההכרה המיסטית". ועוד הוסיף וקבע, ש"החסידות בכללותה זהה פחות או יותר עם המיסטיקה הקודמת ובו בזמן צרה אותה מחדש"⁵.

ש"ץ חלקה על רציפות הזיקה שהעמיד שלום בין המורשת הקבלית ובין המשכה החסידי, ויצאה נגד טענתו בדבר העדר חידוש עקרוני בתורת החסידות⁶. היא ראתה בחסידות המשך לקבלה מזה, ומפנה רב משמעות מזה, שכן לדבריה יוצרי הספרות החסידית כתבו מתוך הרגשת התגלות של עולם אידיאלי חדש, אך חתרו להסביר את עצמם במסגרתה של תפיסת המציאות הלוריאנית ובלשונה של המסורת הקבלית. היא הציגה את ההידברות בין שאלות תיאוסופיות קבליות מובהקות ובין חידושי התורה החסידית, וטענה שחידושים אלה אכן נובעים מתוך המחשבה הקבלית. אך בה בעת חורגים מתוכה ומתמודדים עם אינטרסים רוחניים חדשים. היא אף קראה תיגר על הנחתו של שלום בדבר הפופולריוזיה של המחשבה הקבלית שהתחוללה בחסידות, וכפרה מלכתחילה בפופולריות של החסידות כמערכת רעיונית. היא טענה שאין זו אלא הכללה המושפעת עדיין מעמדתה ה"בתר-משכילית" של מבקרי החסידות, שלא נתנו דעתם על רבגוניותה של היצירה החסידית, אלא מיהרו להוציא עליה משפט⁷. את ספרה הגדירה כ"נסיון של התבוננות ועיון בכמה מבעיותיה הרוחניות של התנועה החסידית במאה השמונה-עשרה" ובפתח דבריה אמרה, שעיקר המאמץ הוקדש לעצם קריאתם של המקורות הדרשניים של החסידות, שלא נקראו עד אז כעדות על חיי דת, או כעדות על

2. "אדם נוכח אלוהים ועולם במשנת בובר על החסידות", מולד יח (תש"ך), עמ' 597-609.
3. לתשובתו של בובר, ראה בספר לכבודו: *Philosophen des 20. Jahrhunderts; Martin Buber*. Herausgegeben von Paul Arthur Schilpp und Maurice Friedman, Stuttgart 1963, pp. 626-635. על המשך הוויכוח, ראה: ג' שלום, "פירושו של מרטין בובר לחסידות", **אמות א**, חוברת ו (תשכ"ג), עמ' 29-42. מאמר זה נכתב כתגובה למאמרה של ש"ץ; נדפס שוב: ג' שלום, **דברים בגו**, תל-אביב תשל"ו, עמ' 361-382; עוד ראה: הנ"ל, **עוד דבר**. פרקי מורשה ותחיה, כינס וערך: א' שפירא, תל-אביב תש"ן, עמ' 408-415.
4. **החסידות כמיסטיקה, יסודות קוויאטיסטיים במחשבה החסידית במאה הי"ח**, הוצאת מאגנס, ירושלים תשכ"ח; מהדורה שנייה: תש"ם. תרגום אנגלי עתיד לראות אור בקרוב.
5. בתוך: א' רובינשטיין (עורך), **פרקים בתורת החסידות ובתולדותיה, ירושלים תשל"ח**, עמ' 41. G. Scholem, *Major Trends in Jewish Mysticism*, New York 1954, p. 338. תרגום לעברית,
6. **החסידות כמיסטיקה (לעיל, הע' 4)**, עמ' 11-13.
7. **שם**, עמ' 13.

כיסופים וקונפליקטים אמיתיים של החיים הדתיים וכביטוי למעמדו של כוח דתי חי. בדברים אלה היתה קריאת תיגר, שכן עיקרו של חקר החסידות עד אז התמקד בהקשר היסטורי-חברתי, שהתנכר לערכיה הפנימיים של החסידות, שבשם, ככלות הכול, באה לעולם⁸. אף כמה מחוקריה של התופעה הדתית החסידית מיהרו לקבוע את מקומה של החסידות ואת משמעותה ופסחו על עריכת דיון במקורותיה בפני הקורא⁹. עמדות אלה הוגדרו על ידה כ"אמירה מגבוה וממרחק ובהכללה". תחת זאת ביקשה היא להטעים את חיוניות ההתבוננות בשאלות הרוחניות שהחסידות נדרשה אליהן, והציעה להאזין לדברי החסידים עצמם כדי להבין את המערכת הטובה של עולמם הרוחני.

רבקה ש"ץ עשתה זאת בשתי דרכים עיקריות. הדרך האחת היתה בהצגת השאלות העיקריות, המושגים המרכזיים והרעיונות החדשים, שנדונים בספרות החסידית בת מאות הכרכים. זאת עשתה מתוך מודעות למורכבות ההוויה החסידית כתופעה רוחנית-חברתית ומתוך עמידה הן על המכנה המשותף של המכלול החסידי והן על הקווים המייחדים את יוצריו השונים. פירותיה של דרך זו מצויים בספרה **החסידות כמיסטיקה ובמאמריה הרבים אשר דנים ברבגוניות היצירה החסידית ובאפיוניהם הייחודיים של יוצריה**¹⁰. הדרך השנייה היתה הדגמה מפורטת, הלכה למעשה, של התביעה להטות אוזן קשובה לשיח החסידי ולדרכי ביטוי, דהיינו קריאה צמודה בטקסט חסידי, אולי הקשה, המעורפל והאסוציאטיבי מבין הספרים החסידיים: **מגיד דבריו ליעקב**, חיבורו הגדול של ר' דב בער המגיד ממזריץ'. היא טרחה והוציאה מהדורה ביקורתית של הספר ועד היום, זהו החיבור היחיד מראשית החסידות שזכה לההדרה ולפירוש מפורט¹¹. בפתח דבר לספר נאמר: "צריך לתת למקורות עצמם לדבר, הן כדי להיות נאמנים לגופי התורות בנות זמנן והן כדי למנוע אוריינטציה מסולפת סביב החסידות, המתוחחת את היריעה של משמעותה אל ימינו בלא ביקורת מספקת"¹². ההתמודדות העיקרית, אליבא דש"ץ, היא על הבנת הטקסט, על ההבחנה המדוקדקת בין המסורת הקבלית לבין האוריינטציה החדשה הגלומה בהיגד החסידי. ובלשונה שלה: "מטרתו של הפירוש היא אפוא בחינת שורשי הצמיחה של המחשבה החסידית וחשיפתם של יסודות חברתיים ואינטרסים בני-זמנם, שהדרושים משמשים להם תעמולה. זה זמן רב שהמחקר במיסטיקה היהודית פסק לראות את המערכת האבסטרקטית של דרכי החשיבה כעומדת ברשות עצמה; הפונקציה החברתית שהיא מילאה והגוונים השונים של תעמולתה נראים היום כחלק בלתי נפרד של מחקר משמעותה"¹³.

8. שם, עמ' 9.

9. שם, עמ' 11.

10. לבר מהמאמרים הנוכחים בהערות 1-2 לעיל, נציין עוד את מאמרה (באנגלית), "התפילה המתבוננת בחסידות", **מחקרים בקבלה ובתולדות הרתות מוגשים לגרשם שלום**, ירושלים תשכ"ח, עמ' 209-226 [החלק הלועזי]; חלקים מן הערך "חסידות", **אנציקלופדיה יודאיקה**, כרך 7, ירושלים 1971, עמ' 1407-1420; "פירושו של הבעש"ט למזמור ק"ז – מיתוס וריטוס של ירידה לשאול", **תרביץ** מב (תשל"ג), עמ' 154-184; "בעיות יסוד במחשבה החסידית", **אורות יג (תשל"ג)**, עמ' 50-60; יד, עמ' 86-96.

11. **מגיד דבריו ליעקב**. מהדורה ביקורתית עפ"י כתבי-יד, עם מבוא, פירוש, הערות ומפתחות, הוצאת מאגנס, ירושלים תשל"ו; מהדורה שנייה מורחבת ומתוקנת, תש"ן.

12. שם, עמ' ז.

13. שם, עמ' יג.

הפירוש המפורט לספר, החושף את עקרונות החשיבה המיסטית עליהם מבוססת תורת המגיד והמבאר את מבנהו האסוציאטיבי של הדרוש החסידי ואת משמעותו, יוצר גשר פרשני ומושגי בין הטקסט החסידי האניגמטי, החבוי בסבך רמזי המקורות ומסתתר בשפירי חביון, לבין הקורא בן ימינו שאינו אמון עוד על תחביר לשון הדרוש ועל פשרה המיסטי.

במשך שלושים שנה הרחיבה רבקה ש"ץ את גבולו של חקר החסידות כדיסציפלינה מדעית והרימה תרומה נכבדה לפריחה האינטלקטואלית של מדעי היהדות, שהתרחשה בבית מדרשו של גרשם שלום ובחוג תלמידי־ממשיכי דרכו. היא היתה בעלת זכות ראשונים בהוראת החסידות בחוג למחשבת ישראל באוניברסיטה העברית, בפירסום מחקרים פורצי דרך בהבנת החסידות על זרמיה העיוניים וערכיה המיסטיים, ובהדרתו המדעית של חיבור חסידי בעל חשיבות ראשונה במעלה.

תלמידיה, עמיתיה וחבריה שזכו לשיחה ושיגה המחכים, לדבריה עשירי המבע על רב צדדיותה של התרבות היהודית ולהתעניינותה מרובת הפנים; אלה שהיו עדים לעוצמה הרוחנית שהיתה גלומה בה, למחויבות העמוקה לדרכה הרעיונית, לשפע החיים והיצירה שהאצילה על הסובבים אותה וללהט של דבריה הן בדברי תורה והן בצרכי ציבור, דואבים על לכתה בטרם עת וזוכרים את יפי רוחה.